

SMULKIŲ ŪKININKŲ ŪKIŲ ATSPARUMAS: TEORINIAI ASPEKTAI

Daiva BUKANTIENĖ, Vytauto Didžiojo universitetas, Žemės ūkio akademija, Bioekonomikos plėtros fakultetas,
el. paštas: daiva.bukantiene@vdu.lt

Indrė JAKUBICKAITĖ, Vytauto Didžiojo universitetas, Žemės ūkio akademija, Bioekonomikos plėtros fakultetas,
el. paštas: indre.jakubickaite@vdu.lt

Živilė ŽUKAUSKIENĖ, Vytauto Didžiojo universitetas, Žemės ūkio akademija, Bioekonomikos plėtros fakultetas,
el. paštas: zivilė.zukauskiene@vdu.lt

Santrauka

Smulkūs ūkiai yra svarbi žemės ūkio sektoriaus dalis, atliekanti svarbų vaidmenį kaimo vietovių gyvybingumui, maisto gamybai ir socialiniam stabilumui, tačiau jų veiklos tęstinumą apsunkina įvairūs vidiniai ir išoriniai veiksniai. Riboti ūkių ištekliai, rinkos svyravimai, klimato kaitos poveikis, ribotos investavimo galimybės ir kintančios reguliavimo sąlygos didina šių ūkių pažeidžiamumą ir veiklos neapibrėžtumą. Šiame kontekste smulkių ūkių atsparumo klausimas tampa ypač aktualus, siekiant suprasti jų gebėjimą reaguoti į sukrėtimus ir prisitaikyti prie ilgalaikių pokyčių. Straipsnio tikslas – išanalizuoti smulkių ūkininkų ūkių atsparumą mažinančius veiksnius ir pateikti atsparumą stiprinančius sprendimus. Straipsnyje aptariami smulkių ūkių atsparumo teoriniai aspektai, apžvelgiant atsparumo sampratą žemės ūkio sistemų kontekste ir išskiriant pagrindinius atsparumo aspektus. Taikant mokslinės literatūros analizę ir apibendrinimą, atsparumas interpretuojamas kaip dinamiškas procesas, apimantis gebėjimą atlaikyti trumpalaikius sukrėtimus, prisitaikyti prie ilgalaikių pokyčių ir, esant poreikiui, keisti ūkininkavimo praktiką. Mokslinių šaltinių analizė taip pat atskleidžia, kad smulkių ūkių atsparumui svarbūs ekonominiai, aplinkos ir instituciniai veiksniai tarpusavio ryšiai bei ūkių gebėjimas taikyti skirtingas rizikos valdymo ir veiklos organizavimo strategijas. Teorinė analizė leidžia sistemškai įvertinti smulkių ūkių atsparumo prielaidas ir sudaro pagrindą tolesniems tyrimams, orientuotiems į šių ūkių gyvybingumo ir tvarumo stiprinimą.

Reikšminiai žodžiai: atsparumas, rizikos valdymas, smulkūs ūkininkų ūkiai, tvarumas, žemės ūkis.

Įvadas

Smulkūs ūkininkų ūkiai yra itin svarbi Europos žemės ūkio sistemos dalis, tačiau jų gebėjimas išlikti ir prisitaikyti prie besikeičiančių sąlygų dažnai yra ribotas. Atsparumas (angl. resilience) žemės ūkyje apibrėžiamas kaip gebėjimas prisitaikyti prie nepalankių pokyčių ir užtikrinti ūkinės veiklos tęstinumą net esant ekonominiams, socialiniams, aplinkosauginiams ar instituciniams iššūkiams. Ūkių atsparumui įtaką daro tiek vidinės aplinkos veiksniai, susiję su pačiu ūkiu, tiek išoriniai veiksniai, kylantys iš ekonominės, politinės, socialinės ar gamtinės aplinkos. Ūkininkų ūkių atsparumas ypač aktualus klimato kaitos, rinkos nepastovumo ir institucinių rizikų kontekste, kai ūkininkavimo sistemos susiduria su dažnėjančiais ir kompleksiniais iššūkiais (Béné et al., 2021). Pripažįstama, kad atsparumas neturėtų būti suvokiamas kaip grįžimas į pradinę būseną, bet kaip dinamiškas procesas, leidžiantis sistemai vystytis ir stiprėti po patirtų sukrėtimų (Darnhofer, 2021). Atsižvelgiant į išorinės aplinkos veiksmų dinamiškumą bei su tuo susijusius iššūkius, vis daugiau dėmesio skiriama ūkininkavimo sistemų atsparumo analizei ir veiksnių, galinčių padėti stiprinti ūkių gebėjimą prisitaikyti prie kintančių sąlygų, identifikavimui. Ypač svarbu analizuoti smulkių ūkių atsparumą, nes šie ūkiai dažnai susiduria su ribotomis investavimo galimybėmis, mažesniais finansiniais rezervais ir didesniu jautrumu rinkos ar aplinkos pokyčiams. Todėl moksliniuose tyimuose vis daugiau dėmesio skiriama strategijoms ir sprendimams, galintiems padėti stiprinti smulkių ūkių gyvybingumą ir jų veiklos tęstinumą.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti smulkių ūkininkų ūkių atsparumą mažinančius veiksnius ir pateikti atsparumą stiprinančius sprendimus.

Iškeltam tikslui pasiekti sprendžiami šie **uždaviniai**:

1. Identifikuoti smulkių ūkininkų ūkių ypatumus kintančiomis aplinkos sąlygomis.
2. Pateikti smulkių ūkininkų ūkių atsparumą didinančius sprendimus.

Tyrimų objektas ir metodai

Tyrimų objektas – smulkių ūkininkų ūkių atsparumas.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizės, turinio analizės ir apibendrinimo metodai. Mokslinės literatūros analizė taikyta siekiant apibrėžti smulkiojo ūkio ir atsparumo sampratą, identifikuoti aplinkos veiksnius, darančius įtaką smulkių ūkininkų ūkių atsparumui bei atskleisti jų poveikį ūkių veiklai. Mokslinės literatūros šaltinių paieškai naudota „Google Scholar“ mokslinės informacijos paieškos sistema naudojant raktinius žodžius: smulkūs ūkininkų ūkiai, ūkininkų ūkių atsparumas, ūkių pažeidžiamumas, rizikos valdymas žemės ūkyje, žemės ūkio rizikos veiksniai. Literatūros paieškos metu rastos 35 mokslinės publikacijos, atitinkančios nagrinėjamą temą. Gilesnei analizei atrinkta 17 straipsnių, labiausiai atitinkančių nagrinėjamą tyrimo objektą. Straipsniai atrinkti atsižvelgiant į publikacijų naujumą ir teminį atitikimą.

Tyrimų rezultatai ir jų aptarimas

Smulkaus ūkininko ūkio samprata. Smulkus ūkininko ūkis (angl. smallholder farm arba small farm) mokslinėje literatūroje (Lowder et al., 2021) apibrėžiamas kaip žemės ūkio valda, kurios veikla grindžiama ribotu žemės plotu, šeimos darbo jėgos dominavimu ir mišria – savivartojimo bei komercinė – gamybos orientacija. Daugumoje tarptautinių tyrimų (Lowder et al., 2021; Mizik, 2021; Ricciardi et al., 2021) smulkiesiems ūkiams priskiriami ūkiai, kurių žemės plotas neviršija 2 hektarų, nors šis kriterijus gali kisti priklausomai nuo regiono ekonominių ir agroekologinių sąlygų (Ricciardi et al., 2021).

Smulkaus ūkininko ūkio samprata nėra grindžiama vien tik dirbamos žemės plotu. Analizuotuose moksliniuose šaltiniuose pabrėžiama, kad svarbūs ir socialiniai bei instituciniai kriterijai, tokie kaip šeimos darbo integracija, ribota prieiga prie kapitalo ir technologijų bei didesnis pažeidžiamumas rinkos ir klimato svyravimams (Mizik, 2021). Moksliniai tyrimai rodo, kad smulkūs ūkininkų ūkiai dažnai veikia kaip sudėtingos socialinės-ekologinės sistemos, kuriose gamybiniai sprendimai yra glaudžiai susiję su namų ūkių gerove ir kaimo bendruomenės struktūra (Herrero et al., 2021). Smulkūs ūkiai dėl ribotų finansinių ir gamybinių išteklių dažnai laikomi labiau pažeidžiamais klimato ir ekonominių sukrėtimų atžvilgiu (Béné et al., 2021). Tačiau kituose analizuotuose mokslinės literatūros šaltiniuose (Mizik, 2021) pažymima, kad smulkūs ūkininkų ūkiai dažnai pasižymi didesniu struktūriniu lankstumu, vietos žinių panaudojimu ir gamybos diversifikacija, kurie stiprina jų atsparumą. Be to, smulkūs ūkininkų ūkiai pasižymi dideliu heterogeniškumu – jie skiriasi pagal gamybos tipus, pajamų struktūrą ir prisitaikymo strategijas, todėl vienalytis jų apibrėžimas tampa metodologiškai sudėtingas (Ricciardi et al., 2021). Nepaisant to, sutariama, kad smulkūs ūkininkų ūkiai atlieka svarbų vaidmenį pasaulinėje maisto sistemoje, prisidedami prie maisto saugumo, biologinės įvairovės išsaugojimo ir kaimo užimtumo (Lowder et al., 2021).

Atsparumo sąvokos interpretacija žemės ūkyje. Atsižvelgiant į tai, kad mokslinėje literatūroje egzistuoja skirtingi atsparumo (angl. resilience) žemės ūkyje interpretavimo požiūriai, šiame straipsnyje pasirenkamas M. P. M. Meuwissen ir kt. (2019) pasiūlytas žemės ūkio sistemų atsparumo vertinimo (Farming Systems Resilience Assessment Framework) modelis, leidžiantis analizuoti smulkių ūkininkų ūkių gebėjimą reaguoti į trumpalaikius sukrėtimus, prisitaikyti prie kintančių aplinkos sąlygų ir įgyvendinti esminius struktūrinius pokyčius. Ši sąvoka kyla iš socialinių-ekologinių sistemų teorijos ir apima ne tik atsigavimą po šoko, bet ir gebėjimą mokytis bei transformuotis (Darnhofer, 2021). Žemės ūkio subjektų atsparumas dažniausiai konceptualizuojamas per tris tarpusavyje susijusias, tačiau analitiškai atskiriamas dimensijas: absorbcinį, prisitaikomąjį ir transformacinį gebėjimus (Meuwissen et al., 2019). Šios dimensijos leidžia kompleksškai vertinti, kaip ūkininkavimo sistemos reaguoja į išorinius sukrėtimus ir ilgalaikius struktūrinius pokyčius. Absorbcinis gebėjimas apibrėžiamas kaip sistemos pajėgumas atlaikyti trumpalaikius sukrėtimus nekeičiant esminių struktūrinių ar funkcinės veiklos elementų (Meuwissen et al., 2019). Tai reiškia, kad sistema geba „sugerti“ neigiamą poveikį, pavyzdžiui, ekstremalius oro reiškinius, kainų svyravimus ar laikinas tiekimo grandinių problemas, išlaikydama pagrindines gamybos ir pajamų funkcijas (Darnhofer, 2021). Absorbcinis gebėjimas dažnai siejamas su finansinėmis atsargomis, gamybos diversifikacija, draudimo mechanizmais ir socialinio kapitalo tinklais, kurie leidžia ūkiui trumpuoju laikotarpiu išvengti didelių nuostolių (Béné ir kt., 2021). Prisitaikomasis – apima sistemos gebėjimą keisti veiklos strategijas, valdymo sprendimus ar technologinius sprendimus reaguojant į kintančias sąlygas, nepažeidžiant jos pagrindinės tapatybės (Meuwissen et al., 2019). Prisitaikymas reiškia aktyvų mokymąsi ir sprendimų koregavimą, pavyzdžiui, per pasėlių struktūros keitimą, naujų technologijų diegimą ar rinkų diversifikavimą (Darnhofer, 2021). Prisitaikomasis gebėjimas glaudžiai susijęs su žinių prieinamumu, inovacijų diegimu, ūkininkų kompetencijomis ir institucine aplinka, sudarančia sąlygas lanksčiai reaguoti į pokyčius (OECD, 2021). Transformacinis gebėjimas laikomas giliausia atsparumo dimensija ir apibrėžiamas kaip sistemos pajėgumas įgyvendinti esminius struktūrinius pokyčius, kai esamas ūkininkavimo modelis tampa nebetvarus (Meuwissen et al., 2019). Transformacija apima ne pavienes korekcijas, bet fundamentalius pokyčius, tokius kaip perėjimas prie kitokio gamybos modelio, veiklos diversifikavimas už žemės ūkio ribų ar visiškas ūkininkavimo sistemos pertvarkymas (Darnhofer, 2021). Pabrėžiama, kad transformacinis gebėjimas ypač svarbus ilgalaikių iššūkių, tokių kaip klimato kaita ar struktūriniai rinkos pokyčiai, kontekste, kai prisitaikymas nebėra pakankamas (Béné et al., 2021).

Svarbu pažymėti, kad šie trys atsparumo aspektai nėra griežtai atskirti, o veikiau sudaro dinamišką ir tarpusavyje susijusią sistemą, kurioje skirtingi gebėjimai gali būti aktyvuojami priklausomai nuo sukrėtimo pobūdžio, trukmės ir intensyvumo (Meuwissen et al., 2019). Todėl atsparumas žemės ūkyje turėtų būti vertinamas ne kaip statiška savybė, bet kaip procesinis ir daugiapatis reiškinys, nuolat kintantis kartu su socialine, ekonomine ir aplinkos sistema (Darnhofer, 2021). Taigi, atsparumas žemės ūkyje pasireiškia kaip tarpusavyje susijusių gebėjimų visuma, leidžianti reaguoti į įvairius iššūkius. Šių gebėjimų derinys lemia ūkininkų ūkių pajėgumą užtikrinti veiklos tęstinumą ir prisitaikyti prie pokyčių.

Aplinkos veiksniai, mažinantys smulkių ūkių atsparumą. Smulkių ūkininkų ūkių atsparumą lemia kompleksinė vidinių ir išorinių aplinkos veiksnių sąveika. Vieni iš svarbiausių vidinių veiksnių, mažinančių smulkių ūkių atsparumą, yra riboti materialiniai ir finansiniai ištekliai. S. M. Davidova ir T. Thomson (2014) pabrėžia, kad smulkus ūkininko ūkis susiduria su specifinėmis problemomis, tarp kurių išskiriama nedidelė veiklos apimtis, kartų kaitos problema bei silpna derybinė galia maisto tiekimo grandinėje. Ribotas ūkio dydis dažnai lemia mažesnes investicines galimybes, mažesnę konkurencingumą rinkoje ir ribotą gebėjimą modernizuoti gamybą, todėl ūkis tampa jautresnis ekonominiams ir rinkos pokyčiams.

Vidinei aplinkai taip pat priskiriami žmoniškųjų išteklių ir vadybos aspektai. N. Jankelová ir kt. (2017) pažymi, kad ūkininkai susiduria ne tik su išoriniais aplinkos veiksniais, bet ir su vidinio valdymo problemomis, o jų pastangos

dažnai sutelktos į išlikimą, o ne į strateginį vystymąsi. Tai reiškia, kad smulkūs ūkininkų ūkiai, neturėdami ilgalaikio planavimo ir rizikos valdymo strategijos, yra silpniau pasirengę reaguoti į sukrėtimus ar pokyčius. Kitas reikšmingas vidinis veiksnys yra technologijų ir žinių trūkumas. R. Dhillon ir Q. Moncur (2023) išskiria, kad smulkūs ūkininkų ūkiai susiduria su technologijų, informacijos, neretai ir išsilavinimo ribotumu, kuris apsunkina gebėjimą prisitaikymą prie verslo dinamiškos aplinkos. Technologijų diegimo galimybės smulkiuose ūkininkų ūkiuose dažnai priklauso nuo finansinių išteklių ir prieigos prie informacijos, todėl technologinis atsilikimas mažina produktyvumą ir didina pažeidžiamumą. Smulkių ūkininkų ūkių atsparumą mažina ir socialiniai veiksniai, neretai susiję su bendradarbiavimo stoka. M. P. M. Meuwissen ir kt. (2019) pažymi, kad vieni svarbiausių iššūkių yra darbo jėgos trūkumas, klimato reiškiniai, rinkos konkurencija, kainų nepastovumas, taip pat ūkių paveldėjimo problemos. Pabrėžiama, kad pasitikėjimo stoka ir ribotas bendradarbiavimas mažina ūkininkų galimybes užtikrinti stabilesnes pajamas bei efektyviai prisitaikyti prie išorinių sukrėtimų. Bendradarbiavimo trūkumas riboja masto ekonomiją, mažina derybinę galią ir silpnina ūkininkų ūkių poziciją rinkoje.

Be vidinių veiksnių, smulkių ūkių atsparumą stipriai mažina išorinės aplinkos veiksniai. Vieni pagrindinių išorinių veiksnių yra klimato kaita ir ekstremalūs meteorologiniai reiškiniai. V. Pret ir kt. (2025) pažymi, kad smulkūs ūkininkai yra itin pažeidžiami klimato rizikoms dėl didelės priklausomybės nuo kritulių, ribotos infrastruktūros, ribotos prieigos prie gamybos priemonių ir nepakankamos valstybės paramos. Tokie veiksniai lemia derliaus nepastovumą, pajamų svyravimus ir didesnę ūkių bankroto riziką. Šiems autoriams antrina ir kiti tyrėjai, pabrėždami, kad svarbus išorinis aspektas yra politinė bei institucinė aplinka, kuri daro reikšmingą įtaką ūkių stabilumui ir prisitaikymo galimybėms. M. P. M. Meuwissen ir kt. (2019) pabrėžia, kad ūkių sistemos Europoje susiduria su vis labiau nepastoviomis kainomis liberalizuotose rinkose (pvz., prekybos karai, politiniai boikotai, Brexit), taip pat mažiau stabilia ir mažiau apsaugančia žemės ūkio politika. Tai patvirtina, kad politiniai ir instituciniai veiksniai yra reikšminga išorinės aplinkos dalis, daranti įtaką ūkių atsparumui. Šie išoriniai ekonominiai ir politiniai veiksniai mažina ūkių veiklos stabilumą, apsunkina ilgalaikį planavimą bei investicinių sprendimų priėmimą. Rinkos nepastovumas ir globalizacija yra dar vienas svarbus išorinės aplinkos veiksnys. T. T. Duong ir kt. (2019) teigia, kad žemės ūkio rizikos didėja dėl globalizacijos, augančios tarptautinės prekybos ir klimato kaitos, o ūkininkai priversti koreguoti savo gamybos ir valdymo strategijas. Taip pat pažymima, kad viena pagrindinių kliūčių sėkmingai valdyti rizikas yra ribota prieiga prie informacijos ir lengvatinių paskolų sistemų (valstybės remiamų paskolų galimybių), ypač besivystančiose šalyse. Tokie veiksniai apsunkina ūkių prisitaikymą ir mažina jų galimybes investuoti į inovacijas ar rizikos mažinimo priemones. P. Reidsma ir kt. (2023) akcentuoja, kad ūkių sistemos Europoje susiduria su vis didesniu ekonominiu, aplinkosauginiu ir instituciniu spaudimu (valstybės institucijų, ES politikos, teisės aktų ir kt.), o kainų nepastovumas ir klimato ekstremumai (stiprūs ir neįprasti klimato reiškiniai: audros, liūtys, krušos, šalnos, sausras ir kt.) tampa vis dažnesni. Tokie pokyčiai mažina ūkių ekonominį gyvybingumą ir gali paskatinti ūkininkų ūkių skaičiaus mažėjimą, kaimo gyventojų migraciją bei socialinį nestabilumą.

Apibendrinant galima teigti, kad smulkių ūkininkų ūkių atsparumas yra kompleksinis reiškinys, priklausantis nuo daugelio tarpusavyje susijusių vidinių ir išorinių veiksnių bei sąlygų. Vidinėje aplinkoje atsparumą mažina riboti finansiniai ir materialiniai ištekliai, technologinis atsilikimas, strateginio valdymo stoka, socialinio kapitalo trūkumas bei nenoras bendradarbiauti. Išorinėje aplinkoje didžiausią poveikį daro klimato kaita, rinkos kainų nepastovumas, globalizacija, instituciniai ir politiniai pokyčiai bei demografiniai iššūkiai. Šių veiksnių sąveika didina ūkininkų ūkių pažeidžiamumą ir mažina jų gebėjimą prisitaikyti prie ilgalaikių pokyčių bei užtikrinti tvarų veiklos tęstinumą.

Sprendimai, leidžiantys padidinti smulkių ūkininkų ūkių atsparumą. Smulkių ūkininkų ūkių atsparumo stiprinimas reikalauja kryptingų ir nuosekliai pagrįstų sprendimų. Ūkių pažeidžiamumas formuojasi ne dėl pavienių aplinkybių, bet dėl tarpusavyje susijusių vidinių ir išorinių aplinkos veiksnių sąveikos. Todėl sprendimus, skirtus smulkių ūkininkų ūkių atsparumui didinti, tikslinga pagrįsti M. P. M. Meuwissen ir kt. (2019) atsparumo modeliu. Nors šis modelis yra orientuotas į ūkininkavimo sistemų lygmenį, tačiau gali būti pritaikomas ir modeliuojant atsparumo priemones smulkiems ūkininkų ūkiams, nes pastarieji kaip ir stambieji ūkininkų ūkiai, yra veikiami tų pačių ekonominių, aplinkos ir institucinių veiksnių, tačiau dėl ribotų išteklių yra dar jautresni tiems patiems iššūkiams. Toks teorinis pagrindas leidžia nuosekliai susieti identifikuotus pažeidžiamumo veiksnius su konkrečiomis atsparumą stiprinančiomis priemonėmis ir įvertinti jų potencialą didinant smulkių ūkių atsparumą. Sprendimai, orientuoti į ūkio stabilumo palaikymą, pirmiausia siejami su ekonominių ir aplinkos sukrėtimų poveikio mažinimu. Ši problema ypač aktuali mažesniems ūkiams, kurių finansiniai rezervai yra mažesni nei didelių ūkininkų ūkių, todėl bet koks išorinis sukrėtimas gali turėti didesnę poveikį jų veiklos tęstinumui. Mokslinėje literatūroje T. Baležentis ir I. Kriščiukaitienė (2016) bei A. M. Komarek ir kt. (2020) pabrėžiama, kad kainų svyravimai ir gamybinė rizika didina ūkių pažeidžiamumą, o šį poveikį labiausiai jaučia smulkūs ūkininkų ūkiai. G. Kuliešis ir kt. (2017) pažymi, kad stabilumą reikšmingai veikia ne tik rinkos nepastovumas, bet ir politikos bei reguliacinės aplinkos pokyčiai, kurie smulkiesiems ūkiams dažnai sudaro papildomų apribojimų. Kadangi žemės ūkio veikla vienu metu susiduria su kelių tipų rizikomis – ekonominėmis, aplinkos ir institucinėmis, didelė priklausomybė nuo vieno produkto ar pajamų šaltinio dar labiau padidina pažeidžiamumą. Esant tokiai rizikų struktūrai, vienos krypties specializacija gali riboti galimybes amortizuoti neigiamą sukrėtimų poveikį, todėl stabilumo stiprinimas turi būti grindžiamas rizikos paskirstymo principu. Dėl šios priežasties veiklos diversifikacija gali būti vertinama kaip viena iš svarbių priemonių, leidžiančių sumažinti priklausomybę nuo vieno pajamų šaltinio ir paskirstyti riziką bei sumažinti galimus nuostolius. Moksliniuose šaltiniuose taip pat išskiriamos ir kitos strategijos, galinčios prisidėti prie smulkių ūkių atsparumo didinimo. Diversifikacija, socialinis bendradarbiavimas ir agroekologinių praktikų taikymas siūlomos kaip pagrindinės smulkių ūkininkų ūkių atsparumo didinimo strategijos (Ricciardi et al., 2021). Todėl smulkių ūkininkų ūkių atsparumas turėtų būti vertinamas kaip kompleksinis ir daugiamačis reiškinys, integruojantis ekonominius, socialinius ir aplinkos aspektus (Meuwissen et al., 2019). Kelių pajamų šaltinių formavimas padeda sumažinti kainų

svyravimų ar derliaus praradimo riziką, tuo pačiu prisideda prie didesnio finansinio stabilumo. A. M. Komarek ir kt. (2020) nurodo, kad skirtingų rizikos tipų sąveika reikalauja tinkamo jų valdymo. Rizikos suvokimas ir taikomos rizikos valdymo strategijos siejamos su ūkių gebėjimu išlaikyti veiklos stabilumą (Duong et al., 2019). Tokie sprendimai atitinka stabilumo palaikymo principą, kai siekiama sumažinti sukrėtimų poveikį nekeičiant esminės ūkininkavimo struktūros. Todėl galima teigti, kad stabilumo palaikymo sprendimai sudaro pagrindą smulkiesiems ūkiams išlaikyti veiklos tęstinumą trumpalaikių sukrėtimų sąlygomis.

Be stabilumo palaikymo priemonių, gali būti svarbūs ir sprendimai, leidžiantys smulkiems ūkininkų ūkiams prisitaikyti prie ilgalaikių ekonominių, klimato ir institucinės aplinkos pokyčių. Jau buvo minėta, kad smulkūs ūkininkų ūkiai susiduria su technologiniu atsilikimu, ribotomis investavimo galimybėmis ir nepakankamu vadybiniu planavimu. Todėl prisitaikymo sprendimai turėtų būti orientuoti į šių problemų eliminavimą. Vienas iš galimų sprendimų – technologijų atnaujinimas ir inovacijų diegimas, leidžiantys efektyviau naudoti išteklius ir mažinti gamybos sąnaudas. R. Dhillon ir Q. Moncur (2023) pabrėžia, kad technologinė pažanga sudaro galimybes smulkiems ūkininkų ūkiams padidinti produktyvumą ir geriau reaguoti į klimato bei rinkos svyravimus, tačiau technologijų diegimas turėtų būti derinamas su vadybinių kompetencijų stiprinimu, nes pripažįstama (Jankelová et al., 2017), kad efektyvus planavimas ir rizikos valdymas yra ne mažiau svarbūs nei inovatyvūs technologiniai sprendimai. Prisitaikymas taip pat gali reikšti strategijos peržiūrą. Atsižvelgiant į tai, kad rinkos nepastovumas buvo įvardytas kaip vienas pagrindinių pažeidžiamumo veiksnių, smulkūs ūkininkų ūkiai gali stiprinti savo atsparumą ieškodami naujų produkcijos realizavimo kanalų, orientuodamiesi į vietos rinkas ar trumpesnės tiekimo grandines. Veiksmingos rizikos valdymo sistemos turėtų būti orientuotos į ilgalaikį pasirengimą ir sisteminių rizikų valdymą, o ne vien reagavimą į pavienius sukrėtimus (OECD, 2021). Tokie sprendimai padeda palaipsniui koreguoti veiklos kryptį, išlaikant pagrindinę ūkininkavimo struktūrą, tačiau kartu mažinant priklausomybę nuo nestabilių rinkos ar klimato veiksnių. Taigi, prisitaikymo prie kintančių aplinkos sąlygų sprendimai stiprina ūkininkų ūkių gebėjimą veikti kintančioje aplinkoje, neapsiribojant vien trumpalaikiu stabilumo išlaikymu.

Sprendimai, susiję su esminiais ūkininkavimo modelio pokyčiais, tampa aktualūs, kai išoriniai ekonominiai ar klimato pokyčiai tampa ilgalaikiai, o stabilumo palaikymo arba prisitaikymo priemonių nepakanka. Smulkių ūkininkų ūkiai susiduria su apribojimais – ribotu konkurencingumu, investicinių išteklių trūkumu ir priklausomybe nuo bendrosios žemės ūkio politikos sąlygų. Tokiu atveju, sprendimai galėtų apimti veiklos krypties arba specializacijos keitimą, perėjimą prie didesnės pridėtinės vertės kuriančių gamybos sričių. I. Darnhofer (2021) pabrėžia, kad ilgalaikis atsparumas siejamas su gebėjimu kryptingai formuoti pokyčius, o ne vien išlaikyti esamą padėtį. Transformaciniai sprendimai gali apimti ūkininkavimo modelio perorientavimą, naujų praktikų diegimą ar veiklos pertvarkymą, kai esama sistema tampa nepakankamai gyvybinga. P. Reidsma ir kt. (2023) akcentuoja, kad tokie pokyčiai gali padėti ūkiams sumažinti pažeidžiamumą, kas ilgalaikėje perspektyvoje gali sustiprinti ūkių gyvybingumą. Smulkiesiems ūkiams tai gali reikšti ne tik gamybos pertvarkymą, bet ir glaudesnę bendradarbiavimą su kitais ūkiais, bendruomenėmis arba įmonėmis, naujų pajamų šaltinių kūrimą ar dalinį veiklos modelio pakeitimą. Nors tokie sprendimai dažnai reikalauja didesnių investicijų, jie leidžia ne tik reaguoti į pokyčius, bet ir greičiau prisitaikyti prie kintančių sąlygų. Todėl ilgalaikėje perspektyvoje atsparumas reiškia ne grįžimą į ankstesnę būseną, o gebėjimą formuoti naujas ilgalaikes ūkininkavimo kryptis ir užtikrinti veiklos tęstinumą ateityje.

Apibendrinant galima teigti, kad smulkių ūkininkų ūkių atsparumo stiprinimas sudaro kompleksinę tarpusavyje suderintą sprendimų visumą, kurios poveikis ūkių veiklai priklauso nuo aplinkos sąlygų ir ūkio gebėjimo prie jų prisitaikyti. Tai gali apimti tiek trumpalaikio stabilumo užtikrinimą, tiek dalinį ilgalaikį veiklos koregavimą arba esant poreikiui, pilną veiklos pertvarkymą. Stabilumo palaikymo sprendimai leidžia sumažinti ekonominių ir aplinkos sukrėtimų poveikį bei išlaikyti veiklos tęstinumą. Tyrėjų siūlomi prisitaikymo sprendimai sudaro sąlygas nuosekliai pertvarkyti ūkininkavimo praktiką ir stiprinti konkurencingumą, o struktūriniai sprendimai orientuoti į ilgalaikį ūkininkų ūkių gyvybingumą ir tvarumą. Todėl smulkių ūkių atsparumas turėtų būti vertinamas kaip procesas, kuriame svarbi ne tik reakcija į sukrėtimus, bet ir gebėjimas kryptingai formuoti veiklos pokyčius, atsižvelgiant į kintančias veiklos aplinkos sąlygas.

Išvados

1. Ūkininkų ūkių atsparumas siejamas su jų gebėjimu atlaikyti sukrėtimus, prisitaikyti prie kintančių sąlygų ir, esant poreikiui, įgyvendinti struktūrinius pokyčius. Gebėjimas prisitaikyti gali būti absorbcinis, prisitaikomasis ir transformacinis ir tai nėra statiškas reiškinys, o nuolatinis procesas, sudarantis prielaidas ūkiams užtikrinti veiklos tęstinumą ir prisitaikyti prie kintančios aplinkos.

2. Smulkių ūkininkų ūkių atsparumui įtaką daro tarpusavyje susiję vidiniai ir išoriniai veiksniai. Riboti finansiniai ir materialiniai ištekliai, technologinis atsilikimas bei vadybiniai iššūkiai mažina ūkių gebėjimą prisitaikyti prie pokyčių, o klimato kaita, rinkos nepastovumas ir instituciniai pokyčiai didina ūkių pažeidžiamumą.

3. Smulkių ūkių atsparumo stiprinimas siejamas su stabilumo palaikymo, prisitaikymo ir veiklos pertvarkymo sprendimais. Veiklos diversifikacija, technologijų diegimas, vadybinių kompetencijų stiprinimas bei bendradarbiavimas sudaro prielaidas mažinti ūkių pažeidžiamumą ir stiprinti jų ilgalaikį gyvybingumą.

Literatūra

1. Baležentis, T., & Kriščiukaitienė, I. (2016). *Production and price risk in Lithuanian crop farming: Scientific study*. Lithuanian Institute of Agrarian Economics. <https://doi.org/9789955481591>

2. Béné, C., Bakker, D., Chavarro, M. J., Even, B., Melo, J., Sonneveld, A., & Vervoort, J. (2021). Global assessment of the resilience of food systems. *Nature Food*, 2, 1–12.
3. Darnhofer, I. (2021). Farming resilience: From maintaining states towards shaping transformative change processes. *Sustainability*, 13(6), 3387. <https://doi.org/10.3390/su13063387>
4. Davidova, S. M., & Thomson, K. (2013). *Family farming in Europe: Challenges and prospects*.
5. Dhillon, R., & Moncur, Q. (2023). Small-scale farming: A review of challenges and potential opportunities offered by technological advancements. *Sustainability*, 15(21), 15478. <https://doi.org/10.3390/su152115478>
6. Duong, T. T., Brewer, T., Luck, J., & Zander, K. (2019). A global review of farmers' perceptions of agricultural risks and risk management strategies. *Agriculture*, 9(1), 10. <https://doi.org/10.3390/agriculture9010010>
7. Herrero, M., Thornton, P. K., Mason-D'Croz, D., Palmer, J., Bodirsky, B. L., Pradhan, P., Barrett, C. B., Benton, T. G., Hall, A., Pikaar, I., Bogard, J. R., Bonnett, G. D., Bryan, B. A., Campbell, B. M., Christensen, S., Clark, M., Fanzo, J., Godde, C. M., Jarvis, A., Loboguerrero, A. M., Mathys, A., McIntyre, C. L., Naylor, R. L., Nelson, R., Obersteiner, M., Parodi, A., Popp, A., Ricketts, K., Smith, P., Valin, H., Vermeulen, S. J., Vervoort, J., van Wijk, M., van Zanten, H. H. E., West, P. C., Wood, S. A., & Rockström, J. (2021). Articulating the effect of food systems innovation on the Sustainable Development Goals. *The Lancet Planetary Health*, 5(1), e50–e62. [https://doi.org/10.1016/S2542-5196\(20\)30277-1](https://doi.org/10.1016/S2542-5196(20)30277-1)
8. Jankelová, N., Masár, D., & Moricová, S. (2017). Risk management factors in agriculture. *Agricultural Economics – Czech*, 63(6), 247–258. <https://doi.org/10.17221/118/2016-AGRICECON>
9. Komarek, A. M., De Pinto, A., & Smith, V. H. (2020). A review of types of risks in agriculture: What we know and what we need to know. *Agricultural Systems*, 178, 102738. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2019.102738>
10. Kuliešis, G., Pareigienė, L., Ribašauskienė, E., & Sablou, C. (2017). *Žemės ūkio rizikos valdymo aspektai ir politikos tobulinimo kryptys*. Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
11. Lowder, S. K., Sánchez, M. V., & Bertini, R. (2021). Which farms feed the world and has farmland become more concentrated? *World Development*, 142, 105455. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2021.105455>
12. Meuwissen, M. P. M., Feindt, P. H., Spiegel, A., Termeer, C. J. A. M., Mathijs, E., de Mey, Y., Finger, R., Balmann, A., Wauters, E., Urquhart, J., Vigani, M., Zawalińska, K., Herrera, H., Nicholas-Davies, P., Hansson, H., Paas, W., Slijper, T., Coopmans, I., Vroege, W., & Reidsma, P. (2019). A framework to assess the resilience of farming systems. *Agricultural Systems*, 176, 102656. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2019.102656>
13. Mizik, T. (2021). Climate-smart agriculture on small-scale farms: A systematic literature review. *Agronomy*, 11(6), 1096. <https://doi.org/10.3390/agronomy11061096>
14. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2021). *Risk management in agriculture: Policy assessment and design*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264272414-en>
15. Pret, V., Falconnier, G. N., Affholder, F., Corbeels, M., Chikowo, R., & Descheemaeker, K. (2025). Farm resilience to climatic risk: A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 45(1), 10.
16. Reidsma, P., Accatino, F., Appel, F., Gavrilescu, C., Krupin, V., Tasevska, G. M., ... & Paas, W. (2023). Alternative systems and strategies to improve future sustainability and resilience of farming systems across Europe: From adaptation to transformation. *Land Use Policy*, 134, 106881.
17. Ricciardi, V., Mehrabi, Z., Wittman, H., James, D., & Ramankutty, N. (2021). Higher yields and more biodiversity on smaller farms. *Nature Sustainability*, 4, 651–657. <https://doi.org/10.1038/s41893-021-00699-2>

RESILIENCE OF SMALL FARMS: THEORETICAL PERSPECTIVES

Abstract

Small farms are an important part of the agricultural sector, playing a significant role in rural vitality, food production, and social stability; however, their continuity of operations is hindered by various internal and external factors. Limited farm resources, market fluctuations, the impacts of climate change, restricted investment opportunities, and changing regulatory conditions increase the vulnerability and uncertainty of these farms. In this context, the issue of small farm resilience becomes particularly relevant in order to understand their ability to respond to shocks and adapt to long-term changes. The aim of the article is to analyse the factors reducing the resilience of small farms and to present solutions for strengthening resilience. The article discusses the theoretical aspects of small farm resilience by reviewing the concept of resilience in the context of agricultural systems and identifying the main aspects of resilience. Based on the analysis and synthesis of scientific literature, resilience is interpreted as a dynamic process encompassing the ability to withstand short-term shocks, adapt to long-term changes, and, where necessary, modify farming practices. The analysis of scientific sources also reveals that the resilience of small farms is influenced by the interrelationships of economic, environmental, and institutional factors, as well as by farms' ability to apply different risk management and organisational strategies. The theoretical analysis enables a systematic evaluation of the preconditions for small farm resilience and provides a basis for further research aimed at strengthening the viability and sustainability of these farms.

Keywords: agriculture, resilience, risk management, small farms, sustainability